

Is het volk al gezond genoeg?

Wilhelmina Rouwenhorst lezing. Nederlands Congres voor Volksgezondheid, 'Preventie is een mindset', 10 april 2018

Inleiding

Nog nooit is er in Nederland zoveel geld besteed aan volksgezondheid en gezondheidszorg als in het afgelopen decennium¹. Een gezondheidsindustrie van overheid, -gogen, -logen en bedrijven besteden kapitalen aan een veelheid van voorlichtingsprogramma's en producten. Is dat geld effectief besteed of is het volk eigenlijk al wel gezond genoeg?

Volkshygiëne

De voorganger van het woord volksgezondheid is inmiddels in onbruik geraakt: volkshygiëne. Dat woord is wellicht niet uitgevonden, maar wel gemunt door een groep activistische artsen wiens belangrijkste missie was het bevorderen van de volkshygiëne van ruim één derde van de Nederlandse bevolking, die in een erbarmelijke toestand leefde². Het belang van die hygiëne werd zó door hen benadrukt, dat zij de bijnaam Hygiënisten kregen³. Om misverstanden te voorkomen: hun motivatie bestond niet primair uit diepgevoelde compassie, maar uit de overtuiging dat zo'n groot verpauperd deel van de bevolking een gevaar voor de samenleving betekende. Zij vonden daarbij een aantal van de leidende figuren uit de samenleving naast zich, zoals ondernemers, ingenieurs en geestelijken. De overheid gaat pas rond 1900 een actieve rol spelen.

De directe aanleiding voor de Hygiënisten om er zo'n zaak van te maken waren de

kindersterfte en epidemieën. De zuigelingensterfte bedroeg 20% in 1850⁴, zelfs voor die tijd schrikbarend hoog. Minutieus turfden deze artsen de sterfte per gemeente en publiceerden die dan in tijdschriften en kranten. Zo zetten ze druk op de gemeentebesturen in de hoop dat die hun verantwoordelijkheid zouden nemen. Epidemieën waren aan de orde van de dag: tyfus, malaria in Zeeland en Zuid-Holland, tering (tuberculose), maar vooral de cholera. De precieze oorzaak van deze virulente ziekte, die in korte tijd een ravage aanrichtte, kende men rond 1850 niet. In 1866-1867 stierven er ruim 21.000 mensen in een tijdsbestek van 9 maanden⁵. In deze tijd zou dat een equivalent van 100.000 mensen zijn. Stelt u zich de maatschappelijke paniek voor als dat nu zou gebeuren. We herinneren ons vast nog wel de angst voor het H1N1 virus (Varkensgriep of Mexicaanse griep), waarvoor 34 miljoen vaccinaties werden gekocht, en waar uiteindelijk in Nederland in de periode 2009-2011 slechts 61 mensen aan overleden zijn.⁶ Daarmee vergeleken hielden de Hygiënisten zich met grotere en bedreigender thema's bezig.

Volksgezondheid: van sociale kwestie naar recreatie

Terug naar Volksgezondheid. In 1951 kwam het woord voor het eerst voor in de naam van een ministerie: Sociale Zaken en Volksgezondheid. Volksgezondheid was nog steeds een sociale

1

<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=82902ned&D1=0&D2=47,53&D3=0&D4=a&VW=T>

² A. van der Woud, Koninkrijk vol sloppen.

Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw, Amsterdam 2010

³ E.S. Houwaart, De hygiënisten. Artsen, staat & volksgezondheid in Nederland 1830-1890, Maastricht 1991

⁴ P. Ekamper en F. van Poppel, Zuigelingensterfte per gemeente in Nederland, 1841-1939, uitgave CBS, Bevolkingstrends, 1e kwartaal 2008, p. 23

⁵ Bevolkingsatlas van Nederland. Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden, NIDI, Den Haag 2003, p. 18

⁶

<https://dekennisvannu.nl/site/artikel/Mexicaanse-griep-toch-erger-dan-gewone/6077> Wikipedia meldt 31 doden tot en met 2011.

kwestie en het verbeteren van leefomstandigheden, hygiëne en voeding behoorden daarbij. In 1971 hebben we het eerste ministerie waar het woord Volksgezondheid voorop staat: Ministerie van Volksgezondheid en Milieu. Ook dát is een begrijpelijke combinatie: als de publieke hygiëne – lees het milieu – in orde is, is de volksgezondheid ook wel in orde, of andersom. Volksgezondheid valt sinds 1994 onder het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en vóór die tijd was de naam Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Zo is de volksgezondheid van het bestrijden van grote epidemieën en schrikbarende kindersterfte in het hoekje terecht gekomen van schilderijen kijken in een museum en voetballen: volksgezondheid als recreatie. In de jaren tachtig heeft de overheid blijkbaar bedacht dat het volk al wel gezond genoeg was, en dat een beetje sporten voldoende is om het volk gezond te houden. Er lijken geen grote problemen op het gebied van de volksgezondheid meer te bestaan.

Nu dragen de professionals in de volksgezondheidssector zelf ook bij aan het recreatieve karakter van hun sector. Op het Nederlands Congres voor Volksgezondheid wordt onder andere gesproken over gedragsverandering om handen wassen bij kinderen te stimuleren⁷. Daarvoor heeft het RIVM een game ontwikkeld, Bactemon, waarmee zij hoopt binnen te dringen in de belevingswereld van kinderen. Gamification als middel tot gedragsverandering én volksgezondheid als recreatie gaan hier hand in hand.

Van wetten naar nudging⁸

In de 19e eeuw starten gemeenten met het inzamelen van menselijke uitwerpselen. Om epidemieën als de cholera te voorkomen, wordt de ziektehaard zo veel mogelijk geïsoleerd. Er worden riolen aangelegd,

stortplaatsen afgesloten en gemeentereinigingsdiensten in het leven geroepen⁹. Verbranding van het afval ziet men als ultieme vorm van vernietiging van ziektekiemen¹⁰. Deze maatregelen hebben als doel het weghalen van de schadelijke omgeving bij de mensen, of zo men wil, het weghalen van de mens uit de schadelijke omgeving.

Ook de Hygiënisten richten zich op maatregelen, en dan vaak in de vorm van wetten of verordeningen. In 1895 organiseren zij zich in het Congres voor Openbare Gezondheidsregeling. Tijdens die congressen worden wetten voorbereid: de Gezondheidswet, de Woningwet, de Drankwet, de Armenwet, de Warenwet, allemaal van kracht geworden in het begin van de 20^e eeuw¹¹. We kunnen hier spreken van preventie avant la lettre.

Als we een blik werpen op het programma van het Nederlands Congres voor Volksgezondheid kan het contrast niet groter zijn. Het verbeteren van de volksgezondheid bereiken we blijkbaar niet meer met generieke maatregelen, maar met voorlichting, gericht op het individu, met middelen als games en nudging¹². Er is zelfs een onderdeel dat de titel draagt 'No nudge no glory'. Het aantal onderwerpen is enorm, en daarmee wordt de aandacht voor de volksgezondheid ook versplinterd. Als al die onderwerpen het gewicht zouden hebben van de thema's van de 19^e eeuw, zou Nederland al lang ten gronde zijn gegaan. Hoe groot zijn onze problemen dan eigenlijk nog?

Nudging is een vorm van 'elitair paternalisme light'¹³. De nudger weet wat goed is voor de ander, maar wil dat niet expliciet vertellen: 'De burger moet zelf leren de juiste keuzes te maken, ook als daar geen financiële prikkels tegen overstaan'. In het wereldbeeld van de

⁷ <http://www.ncvgz.nl/infectieziekten-gedragsverandering-%C3%A9n-gaming/>

⁸ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Nudging>

⁹ Van der Woud, p. 287-299

¹⁰ Idem, p. 310-312

¹¹ Houwaart, p. 293-294

¹² <http://www.ncvgz.nl/jongeren-en-gezondheid-in-een-digitale-wereld/>

¹³ M. Van Eeten, L. Noordegraaf-Eelens, M. Februari, Waarom burgers risico's accepteren en waarom bestuurders dat niet zien, Den Haag 2012, p. 31.

nudgers is de wereld vol kwalijke verleidingen, en moeten mensen leren die verleidingen te weerstaan. De analogie van de dominee en de pastoor dringt zich op. Sommigen van deze predikanten willen ook graag straffen opleggen aan hen die de verleiding niet kunnen weerstaan. Zij vragen om ziektepremieverhoging in geval van een ongezonde levensstijl maar doen geen zichtbare poging om de verleiding weg te halen. Het is ten eerste de vraag of deze vorm van sturing wel effect heeft, zeker in een samenleving waar informatie uit elkaar tegensprekende bronnen beschikbaar is.

Is het wel waar?

Een groot probleem voor professionals in de gezondheidszorg is namelijk de diversiteit van informatie over een grote hoeveelheid van onderwerpen. Een advies op het gebied van 'gezonde leefstijl' wordt al gauw weerlegd met 'iets wat ik op internet vond'. Een mooi voorbeeld daarvan is de recente publicatie van de Consumentenbond '101 mythes over voeding', waarin staat dat je van 6 liter bier per week niet dik wordt¹⁴. Nu is het voor de bourgondiër nog zaak een huisarts te vinden die bereid is te verklaren dat twee glazen wijn per dag geen kwaad kan. Een internetartikeltje is ook goed¹⁵. De arts en wetenschapper die alcohol in het algemeen afraden, krijgen het dan zwaar te verduren, welk degelijk onderzoek ze ook tevoorschijn halen.

Iets gecompliceerder, maar niet minder twijfelachtig is de kwestie van het cholesterolgehalte. Iedere vijftigplusser die zijn bloed laat onderzoeken loopt een grote kans op een diagnose 'verhoogd' cholesterol en krijgt medicatie voorgeschreven. Voor degene die fatsoenlijk in conditie is, is het middel erger dan de kwaal¹⁶, en hij stopt dan ook na enige tijd. Wie zich verdiept in de achtergrond van deze kwestie, kan hen alleen maar gelijk geven.

In 2006 en 2011 zijn de waarden voor het cholesterolgehalte verlaagd¹⁷. Terecht wordt de vraag gesteld: is er iets veranderd met de gezondheid van de doelgroep, of is er iets veranderd aan de inzichten van de medische stand? De medische stand zelf geeft hierop geen eenduidig antwoord en sluit de rijen niet. Dat versterkt het vermoeden van de patiënt: het zal wel om het gewin van de farmaceutische industrie gaan! Een echt gesprek tussen arts en patiënt is daarmee onmogelijk geworden. Degene die echt hulp nodig heeft, gelooft het verhaal van de arts niet meer.

Voorzorg en preventie

Als er geen wetenschappelijke consensus bestaat over een bepaald onderwerp en de overheid kondigt desondanks maatregelen aan, kunnen we spreken van voorzorg. Het voorzorgsprincipe is een regelmatig door de politiek gehanteerd instrument, vooral bij milieukwesties. Ook op het gebied van de volksgezondheid is het begrip voorzorg toe te passen: je weet niet welke schade eruit voortvloeit, dus je raadt het af of verbiedt het. In de gezondheidssector echter heeft voorzorg de vorm aangenomen van goedbedoeld advies, in de vorm van voorlichtingsprogramma's. Preventie in de volksgezondheid zou ik dan willen introduceren als het tegengesteld begrip: je hebt een wetenschappelijke consensus, en je kunt een generieke maatregel nemen (een wet of verordening) om gezondheidsrisico's uit te bannen. Over alle onderwerpen op dit congres die betrekking hebben op de volksgezondheid, zou je de volgende vragen kunnen stellen¹⁸. Zou dit voorlichtingsprogramma, of dit onderzoek om te zetten zijn naar een wet of verordening zonder te veel schade aan de rest van het bestel? Hoe zouden we de mensen weg kunnen houden van de schadelijke omgeving of die omgeving weghalen bij de mensen? Dan is

¹⁴ Consumentengids april 2018, p. 71

¹⁵ <https://www.famme.nl/twee-glazen-wijn-per-dag/>

¹⁶ Wie de bijsluiter goed leest kan dat in veel gevallen van tevoren weten.

¹⁷ Gezondheidsraad, Achtergronddocument Nr. 2017/06C, p. 3 en p.10

¹⁸ Het meest voor de hand liggende hedendaagse voorbeeld is roken: over de schadelijkheid ervan bestaat brede wetenschappelijke en maatschappelijke consensus. Op het NCVGZ 2019 zou een 'denktank' een wet kunnen voorbereiden om rookwaar uit de schappen te krijgen.

preventie echt een mindset. Want als het gezondheidsrisico zo klein is dat we het kunnen afdoen met voorlichting, dan is het volk eigenlijk al wel gezond genoeg.

Willem van 't Geloof is historicus en heeft zich onder andere toegeleid op de demografische en sociale ontwikkeling van Nederland in de 19e eeuw, de tijd waarin het moderne Nederland ontstond.